

Хасенов Болат Рашидовичтің 6D020500 – Филология мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындаған «Қазақ тілі дыбыстарының архетиптік сипаты» тақырыбындағы диссертациясы туралы

Ресми рецензенттің пікірі

1. Диссертация тақырыбының ғылымның даму бағыттарына сәйкестігі. Б.Р. Хасеновтің диссертациялық тақырыбының атауы «Қазақ тілі дыбыстарының архетиптік сипаты» болғанмен, ол дәстүрлі салыстырмалы-тарихи тіл білімін тіл білімінің жаңа парадигмаларымен астастырған. Тіл біліміндегі жаңа парадигмалардың өзегі антропоцентрлік екені белгілі. Антропоэзектік бағыттардың ішінде бұл диссертацияда психологиялық тілтану мен когнитивтік тілтану айғақтары айрықша орын алады. Диссертанттың өзі атап көрсетпесе де, феноменологиялық тілтанудың үрдісі де баршылық.

Психолингвистикада онтогенез ғана қарастырылады да, филогенезді онтогенезбен шендестіру үшін атап өтумен шектеледі. Ал диссертант филогенез бен онтогенезді етенелестіреді. Бірінші бөлімде филогенез қысқаша түрде онтогенезде қайталанатынын дыбыс сәйкестіктері негізінде көрсетіп береді.

Екінші бөлімнен тілді когнитивтік парықтау басталады, когнитивистика жалаң қарастырылмайды, феноменологиялық түйсінулер араластырылып отырады. Дүниетанымдық негіздердің мифологиялық, символикалық сипаттармен етенелесуі осыны көрсетеді.

Совет дәуірінде тіл білімінің әдістанулық негізі диалектикалық және тарихи материализм болғаны белгілі. Таңбаланушы мен таңбалаушының арасында ешқандай буын болған жоқ, тіл – әлдебір субстанция, оны зат ретінде пайдалануға ғана болады деп түсіндік. Болмыс пен тілдің арасында тұрған адамды көрмедік. Қысқасы, тіл материалистік тұрғыдан зерттелді. Соның нәтижесінде Б.Р. Хасенов ұсынып отырған жұмыспен мазмұндас еңбектер дерексіз абстракт ретінде қабылданып келді. Қазіргі кезеңде метафизиканы, феноменологияны әдістанулық тірек еткен зерттеулер қанат жайып келеді. Б.Р. Хасеновтің зерттеуі де осы қатарда.

2. Ғылыми маңыздылығы. Диссертациялық жұмыс тіл ғылымына елеулі үлес қосады, бұл үлестің маңызы ғылыми талдау жолымен ашылған. Қазақ тіліндегі дауыссыз және дауысты дыбыстардың даму тарихын талдай келе архетиптік дыбыстар туралы заңдылықтар енгізілген.«Н» дыбысының кірме дыбыс деп танылғанын тарихтан білеміз. Диссертациядағы талдаулар мен талқылауларға сүйенсек, бұл дыбыс тіліміздің бастау көзінде тұрғанын көреміз. Сөз мағынасын беруде дыбыс уәжсіз болатындығы туралы аксиоманың жарамсыздығы дәлелденген. Ендігі жерде семасиология саласына Б.Р. Хасенов тапқан дыбыстардың дүниетанымдық негіздері, символдық сипаттары енгізілетініне сенеміз. Жұмыстың тағы бір ғылыми маңызы қазақ тілі көптеген тілдің контекстінде сараланатындығында. Алайда,

кей тұстарда қазақ тіліне алыстау тұрған тілдердің айғақтары тізіліп кететінін ескертіп қойған жөн (мысалы, 37-38-беттерде тұңғыс-мәнжүр тілдеріндегі «н» дыбысынан басталатын сөздердің ұзын тізімі мәселені шешуге септесіп тұрған жоқ. Тағы басқа тұстарда да осындай жайттар ұшырасып отырады).

3. Өзі жазу принципі. Диссертанттың еңбекті өзі жазғанына күмән жоқ. Мұның деңгейін жоғары деп бағалауға болады. Автордың қолтанбасын стилінен де байқауға болады. Айталық, совет тіл біліміне нигилистік көзқарасын білдіріп отыруы, мұны тек отарлау саясатынан деп тануы – тәуелсіздік кезеңдегі ұрпақтардың ұстанымы. Өзі жазғанын байқататын тағы бір айғақ – орыс тіліндегі терминдерді қазақ тіліне бейімдей алмауы [экспериментальді (бірнеше бетте), фонетизациялану (18-б.), хакас, чулым, манчжур, палаталь (бірнеше бетте), маргинальді (109-, 110-бб.), транскрипциалау (44-б.), грамматикализацияланады (46-б.), дифференциацияланады (46-б.), сакральді (бірнеше бетте), информация (84-б.), тесте (102-б.)], екіншісі – қазақ тіліндегі сөздерді ауызекі тілдегі ауытқулармен қолдануы [жасалынады (5-б.), сақталынған (69-б.), аталынады (70-, 94-бб.), дәлелденілді (92-б.), есептелінді (94-б.), артыңғы (31-б.)].

4. Ішкі бірлік принципі. 4.1 Диссертация өзектілігі тиісінше негізделген. Дәстүрлі тіл білімінде фонологиялық құбылыстар, негізінен құрылымдық-жүйелік тұрғыдан қаралып келсе, бұл диссертацияда пәнаралық ыңғайда, антропоцентристік тұрғыдан зерттелген. Архетип деген термин сырт қарағанда көне типтер деген мағынаны білдіреді, осыған орай диссертацияда пішін ғана зерттелген деп қалуға болады, алайда, мұндай жайттар 1-бөлімде зерттеуге материал болғанмен, диссертант архетипті автономды, спонтанды, универсалды әрі адам психикасындағы туа бітті бейнелер ретінде қарайды. Осылайша «пішіннен - мәнге» қарай функционалдық зерттеу бағытын ұстанып, зерттеу жаңа парадигмалар кеңістігіне шығады.

Тиісінше негізделген тағы бір жайт – филогенездік құбылыстың онтогенезде қайталанып отыратыны. Архетиптің рухта сақталатынын айтқаны – зерттеудің өзекті мәселені көтергені. Мұның өзі білмеген адамға эзотерия болып көрінуі мүмкін, алайда зерттеушінің феноменологиялық тұрғысы әдістанулық тұрғыдан ғылыми шындыққа айналдырады.

Тілдік архетиптің дүниетаныммен байланысты болатындығы туралы өзекті мәселе тиісінше негізделген.

Дыбыс бейнелегіштік мәселесі қазақ тілінде қарастырылды, ендігі жерде ғалымдар келесіне салар мәселе – дыбыс символдығы. Мұның фонологиялық архетипке қатысы диссертацияда сенімді түрде негізделген.

4.2 Диссертация мазмұны диссертация тақырыбын айқындайды. Себебі архетип құбылысы интралингвистикалық тұрғыдан да (1-бөлім), паралингвистикалық, экстралингвистикалық тұрғыдан да (2-, 3-бөлімдер), жалпы айтқанда, әмбебап деңгейде қарастырылған.

4.3. Мақсаты мен міндеттері диссертацияның «Қазақ тілі дыбыстарының архетиптік сипаты» деген тақырыбына сәйкес келеді. Қазақ тілі дыбыстарының архетиптерін іздеп табуды мақсат етіп, соған орай мынадай

міндеттер шешімін тапқан: дыбыс архетиптерінің зерттелу деңгейі тарызыланған; филогенездің онтогенезде сақталуының сөйлеу дыбыстарындағы көріністері берілген; «нүктені қоршаған шеңбер» мифологиялық таңбасының қазақ тілі дыбыстарының архетипіне әсері түсіндірілген; психолингвистикалық эксперименттер жасау тәжірибелері қазақ тілі фонологиясына пайдаланылған; Сводеш тізіміндегі жұп ұғымдардағы дыбыс рәміздерінің орны көрсетілген; сөздегі дыбыс пен мағынаның байланыстары үнемі шартты бола бермейтіні дәлелденген.

4.4. Диссертацияның барлық бөлімі мен құрылымы логикалық жағынан бір-бірімен толық байланысты деп санауға болады. Бұл диссертанттың зерттеу үдерісін пішіннен мәнге қарай жүргізуді ұстанғанынан көрінеді. Бірінші бөлімде әр тармақ сайын салыстырмалы-тарихи тіл білімінің жолымен жүріп отырады да, филогенездің онтогенездегі көрінісімен (психолингвистикалық эксперимент нәтижелерімен) түйіндеп отырады. Бұл бөлімде дыбыстар архетипі интралингвистикалық талдауға алынады да, паралингвистикалық талдаумен тиянақталады. Екінші бөлімде дыбыс архетиптері дүниетанымдық тұрғыдан талданады, талдау мифологиялық, метафизикалық, психологиялық деңгейлерде жүргізіледі. Осы қисындаудың барысы объективті түрде әліпбилік дыбыстарды жіктеуге алып келеді. Бұл да эксперимент нәтижелерімен расталып отырады. Үшінші бөлім де зерттеу логикасының барысына сәйкес, себебі архетипті дәлелдей түсу үшін керекті фактор – дыбыс символизмі. Дыбыс символизмін талдау барысында дыбыс пен мағына байланысының уәжділігін түсіндіреді.

4.5 Автор ұсынған жаңа шешімдер, әдістер мен қағидат дәлелденіп, бұрыннан белгілі шешімдермен салыстырылып бағаланған. Кез келген тармақта диссертант осы мәселе төңірегіндегі ғылыми пікірлер мен шешімдерді көрсетіп, оларды сыни тұғырдан бағалап отырады. Сонан соң ғана барып өз шешімін ұсынады, өзі қолданған әдістің тиімді екенін айтып, қағидасын дәлелдейді. Өз пікіріне жатпайтын, басқа автордан келтірілген сілтемені ұсынған бір ғана айғақты байқадық. Ол – Н.А. Баскаковтың түркі тіліндегі дауысты дыбыстар дамуының алғашқы сатысында бір ғана дауысты болғаны туралы пікірі. Алайда мағына ажыратушы жұп пайда болған кезеңге келгенде, Н.А. Баскаковтың «а-ы» жұбын «а-й» жұбы етіп өзгертеді. Осыған орай бір ескерту – й дыбысы қазақ тілінде үнді дауыссыз дыбысқа жатады, мұны диссертанттың дауысты дыбыстар қатарында қарастырғаны түсініксіз. Мифологиядағы таңба (шеңберлі нүкте) бұл зерттеуден бұрын да қарастырылған, автор осы таңбаны пайдалана отырып қазақ тіліндегі дыбыстардың түпкі бастауын іздейді.

Қызылордалық ғалым Ш. Бекмағанбетовтің сөз атаулының архетипін табуға талпыныстары (мұны Ш. Бекмағанбетовтің өзі «Генетикалық тіл білімі» деп атайды), тілдің шығуына негіз болған «у» элементі туралы тұжырымдары ескерілгені жөн еді.

5. Ғылыми жанашылдық принципі. Диссертацияның кіріспесінде автордың өзі көрсеткен - тарихи дыбыс сәйкестіктері мен сөйлеу онтогенезі салыстырылуын; филогенез қысқаша түрде онтогенезде қайталанатыны

тарихи дыбыс сәйкестіктері және бала тіліндегі дыбыс субституттары арқылы анықталғанын; *шеңбер ішінде нүктесі бар таңбаны* оқу үлгісін пайдалану арқылы қазақ тіліндегі әліпби дыбыстарға метафизикалық мәнде сипаттама беру мен жіктеуді; *буба/кики эффектісіне* негізделген эксперименттерді; Сводеш тізіміндегі бинарлы ұғымдардың ажыратылуындағы дыбыс символизмінің рөлі; қазақ тіліндегі сөздің формасы мен мағынасы арасындағы байланыстың табиғи уәжі сияқты жайттарды бізде жаңалық деп танимыз. Мұнан бұрын болмаған бірегей жаңалыққа төрт құбыланың кіндігін білдіретін түстік символдың «қоңыр» екендігін ғылыми дәлелдеуін жатқызуға әбден болады (Диссертацияның 64-70-беттері). Мұны ашқан – Б.Р. Хасенов!

5.1 Ғылыми нәтижелер мен қағидаттардың шамамен 90%-ын жаңа деп тануға болады. Толығымен жаңа деуге жібермей тұрған екі себеп бар: біріншісі – Ш. Бекмағанбетовтің осы диссертацияның идеяларына ұқсас идеялары талдауға тартылмауы; екіншісі – психолингвистикалық тәжірибе жасалған адамдардың саны шындықты көрсету үшін жеткілікті екендігіне көз жетпеуі.

5.2 Диссертацияның қорытындылары зерттеудің нәтижелерін көрсетеді, дәл осы зерттеудің логикасынан келіп шығады, сондықтан толығымен жаңа деп бағалаған жөн.

6. Негізгі қорытындылардың негізділігі. Барлық қорытындылар ғылыми тұрғыдан қарағанда ауқымды дәлелдемелерде негізделген. Тек әлі де дәлелдей түсуді қажет ететін бір жайт бар. Диссертант филогенездің онтогенезде қайталанатынын қазақ фонологиясы тұрғысынан дәлелдейді. Сөйтсе де жалпы сөйлеуде мұндай құбылыстың жайы қандай? Филогенездің онтогенезде сақталуы жалпыадамзаттық құбылыс па? Адам атаулыға тән құбылыс болса, неге қазіргі қазақтардың көбі қазақ филогенезін қайталай алмай жүр (қазақша сайрап кетпей тұр)? Әрине, бір диссертация мұндай орасан зор қиындықты еңсере алмайды. Сөйтсе де, эксперименттерде осындай келеңсіздіктен айналып өтпеген дұрыс болар еді. Диссертанттың алдында осындай орасан зор ұлттық, адамзаттық проблемалардың шешімін іздеу күтіп тұр.

7. Қорғауға шығарылған негізгі қағидаттар.

1. Түркі тілдеріндегі дыбыстардың даму жолы мен бала тіліндегі дыбыстардың даму жолы арасында көптеген ұқсастық кездеседі, яғни филогенездегі дыбыстардың дамуы сөйлеу онтогенезінде қайталанады. Бала тіліндегі дыбыстардың даму жолына қарап, филогенездегі дыбыстардың қалай дамығанын болжауға болады. Қағидат дәлелденген. Автор интралингвистикалық жайттарды психолингвистикалық тәжірибелермен бекітіп отырады. Мәселе таптаурын (тривиал) емес, жаңа, фонологиялық зерттеулер мен оқытуда пайдалануға болады. Бұл – диссертанттың «Сәби тілінің шығуындағы архетиптік құбылыстар» атты мақаласында дәлелденген.

2. Алғашқы дыбыс/сөз – баланың інгәсы (нә). Бала інгәсының ешқандайда да сөйлеу қызметі болмайды, алайда сөйлеу аппаратын “дайындауда”, тіл дыбыстарының қалыптасуында маңызды рөл атқарады. Метафизикалық таным бойынша, *түгел сөздің түбі* болып табылады, барлық сөз *інгәдан* (нә)

басталады. Осы атаудың заттық бейнесі Енисей жазуындағы *ң* дыбысының прототаңбасы – *шеңбер ішінде нүктесі бар таңба*.

Қағидат шамамен дәлелденген, себебі мифологияға сүйену басым, ал мифтің реалды дүниені бейнелеуі нақтылыққа емес, абстрактіге негізделетінін жоққа шығара алмаймыз. Тривиалды емес, соны қағидат. Гуманитарлық ғылымдарда қолдануға болады. Қағидат диссертанттың «Архетиптік таңба туралы» атты мақаласында баяндалған.

3. Шеңбер ішінде нүктесі бар таңбаның нүктесі – негіз, бастау, кіндік, түп ата, т.б. ұғымдарымен байланысты болса, шеңбер – сол негізден, бастаудан, тараған ұрпақты (мыс., 12 ата Байұлы, Израильдің 12 ұрпағы, т.б.), бағытты (мыс., төрт, сегіз), т.б. білдіреді. Сондай-ақ, нүктеден тарайтын сәуленің немесе нүктені қоршайтын шеңбердің саны бірнеше болуы мүмкін. Осы универсалды, жалпы адамзат баласына ортақ түсініктер, архетиптік үлгілер мифте, фольклорда, тілде, т.б. көрініс табады және бұлар ситуацияға байланысты интерпретацияланады. Кей ғалымдар осындай универсалды ұғымдарды белгілі бір халықтың авторлығымен байланыстырған болатын. Мәселен, түркілерге дүниенің төрт бұрышы, оның түстік символикасы жайлы түсініктер қытай мәдениетінен енді деген пікір кеңес заманы тұсында нықтап орнықты. Алайда дүниенің төрт бұрышы ұғымы және оның түстік геосимволикасы түркілердің өздерінің таным-тәжірибесінен туындаған. Түр-түс символикасы бойынша, *қоңыр* кіндікті, *көк* шығысты, *қызыл* оңтүстікті, *ақ* батысты, *қара* солтүстікті білдіреді.

Қағидат мифология мен лингвистиканың түйісінде дәлелденген. Тривиалды емес, жаңа. Дүниетанымды зерттеу мен оқытуда кеңінен қолдануға болады. Қағидат «Қазақ тілі дыбыстарының архетиптік классификациясы» деген мақалада дәлелденген.

4. Түркітану ғылымында дүниенің төрт бұрышы секілді универсалды ұғымға тіл дыбыстарын негіздеп, жіктеу жасалғаны белгілі. Мәселен, түркі тіліндегі 8 дауысты дыбыс сегіз тараппен, 8 дыбысты кескіндейтін 4 таңба дүниенің төрт бұрышымен байланыстырылды. Логика бойынша әр бағытты біріктіруші немесе бағыттың түйісетін жері, кіндігі (бесінші элемент, зенит, центр) міндетті түрде болу керек және дауысты-дауыссыз дыбыстар толығымен қамтылу қажет. Осы себепті қазақ тіліндегі дыбыстарды жіктеуде метафикалық ‘кіндік-нүкте және үш қоршау’ ұғымын қолдану ұсынылады. Қазақ тіліндегі төл 28 дыбыстың төртеуі (*ң, ә, й, р*) кіндік ұғымын, 24 дыбыс үш деңгейге бөлініп, әр деңгейдің 8 дыбысы 8 бағытты білдіреді.

Қағидат дәлелденген, талдау, зерттеу логикасы бұған сендіреді. Тривиалды емес, жаңа. Фонологияда кеңінен қолдануға болады. Қағидат «Түркі тілдеріндегі архетиптік дыбыстар жайлы», «Қазақ тілі дыбыстарының архетиптік классификациясы» деген мақалаларында дәлелденген.

5. Қазақ тіліндегі кейбір базистік лексика дыбыс символикалы сөздерге жатады. Бұл тілдік деректерді салыстыру, этимологиялық талдау жүргізу және эксперименттер арқылы анықталады. Қазақ тіліндегі (жалпы түркі тіліндегі) осы сөздердің мағынасы мен формасы арасындағы байланыс – бір біріне тәуелді, байлаулы.

Қағидат Сводеш тізімінің айғақтары арқылы дәлелденген. Қазақ тіліне байланысты аталмыш тізімді алғаш болып алға тартып отырғандықтан, қағидат тривиал емес, жаңа. Мұны қолданудың деңгейінің болашағы зор. Мақалаларда ескерілген.

6. Бәрімізге тарихтан белгілі жайт – түркі халықтарының басым көпшілігі Ресей патшалығының, содан кейін Кеңес Үкіметінің құрамында болғандықтан, түркі тілдеріне орыс тілінің ықпалы күшті болды. Орыс тіліне тән лингвистикалық ұғымдар түркі тілінің грамматикалық оқулықтарына саяси астармен енгізілді. Осындай жат түсініктегі ұғымдардың бірі – сөздің формасы мен мағынасы арасындағы байланыстың уәжсіздігі. Бұл дәстүрлі лингвистикада ‘конструктивті ерекшеліктердің’ бірі саналады. Алайда осы зерттеудің нәтижелері бұл құбылыстың қазақ тіліне (түркі тілдеріне) тән емес екенін көрсетеді. Алдағы уақытта дыбыс символизміне қатысты зерттеулерді, эксперименттік жұмыстарды көптеп жүргізіп, қазақ тіліне (жалпы түркі тілдеріне) жат ‘қағиданы’ сүзгіден өткізген дұрыс.

Қағидат шамамен дәлелденген, себебі автордың өзі айтқандай, «сүзгіден өткізіп» біткеннен сон толық дәлелденбек. Тривиалды емес, жаңа. Жаңа болатын себебі әдістануы материализмге емес, феноменологияға, метафизикаға сүйенеді. Қолдану деңгейі кең, себебі семасиология саласын кенейтуге, тереңдетуге үлес қосады. Мақалаларда дәлелденген.

8. Дәйектілік принципі. Дереккөздер мен ұсынылған ақпараттың дәйектілігі.

8.1 Әдістеменің таңдауы негізделген. Мұны зерттеу мазмұнынан айқын байқауға болады. Бірінші бөлімде интралингвистикалық құбылыстарды тарихи-салыстырмалы әдіспен талдап алады да, антропоцентристік әдіспен нәтижелерді растап отырады. Келесі бөлімдерде автор терең ойлы мәселелерді алға тартып, сол мәселелердің шешімін іздейді, соның нәтижесінде зерттеп отырған болмыс туралы өз түсінігімен жауап береді. Бұл – метафизиканың ықпалы. Метафизика – қазіргі ғылым түсіндіре алмайтын құбылыстарды түсіндірудің жолы. Баяндап, тәпсірлеу, парықтау сияқты амалдарды орындауда қолмен ұстап, көзбен көретін нәрселерді емес, түйсікпен сенетін жайттарды талдайды. Бұл – феноменологияның әсері.

8.2 Диссертация жұмысының нәтижелерінің біразы компьютерлік технологияларды қолдану арқылы ғылыми зерттеулердің қазіргі заманғы әдістері мен деректерді өңдеу және интерпретациялау әдістемелерін пайдалана отырып алынған. Бұл – психоллингвистикалық эксперименттерді жүргізу барысында әлеуметтік торапты қолдануынан, айфон, смартфонды пайдалануынан байқалады.

8.3 Теориялық қорытындылар, модельдер, анықталған өзара байланыстар және заңдылықтар психоллингвистикалық эксперименттермен расталған.

8.4 Маңызды мәлідемелер нақты және сенімді ғылыми әдебиеттерге сілтемелермен расталған. Диссертант әрбір пікірі мен тұжырымын өзінен бұрынғы пікірлерді салыстырып барып айтып отырады. Пайдаланылған ғылыми әдебиет ауқымы өте үлкен екенін айта кеткен жөн.

9. Практикалық құндылық принципі.

9.1 Диссертацияның теориялық маңызы интралингвистиканы паралингвистикамен толықтырып, пәнаралық зерттеу жасауында.

9.2 Диссертацияның практикалық маңызы бар және алынған нәтижелерді практикада қолдану мүмкіндігі жоғары. Диссертациядан алынған нәтижелерді қазақ тілінің фонологиясы, семасиологиясы сияқты пәндерді оқытуда, зерттеуде қолдануға болады. Қазақ психолінгвистикасы әлі қалыптаса қойған жоқ, оны қалыптастыруға бұл диссертация қомақты үлес қосады. Сондай-ақ дефектологияда пайдалануға болады. Диссертация түркітану, алтайтану ғылымына мол материал береді.

9.3 Практикалық ұсыныстар жаңа болып табылады.

10. Жазу және ресімдеу сапасы. Академиялық жазу сапасы жоғары. Диссертацияның академиялық мәтін ретінде білім мазмұны толық, кіріспе, негізгі, қорытынды бөлімдер, олардың тармақтары логикалық байланыспен түзілген. Диссертанттың ғылыми стильді, ғылыми мәтін түзуді еркін меңгергені айқын көрінеді. Ғылыми аппараты өте бай, бірнеше тілде жазылған 229 ғылыми еңбек пайдаланылған. Плагиат жоқтығына сенемін, себебі диссертант әрбір пікірін өзінен бұрынғы пікірлерді сараптап барып ұсынып отырады. Академиялық мәтін түзімнің бір талабы – пікір тиянақтылығының орындалмай қалған екі тұсы байқалып қалды:

1.1. 3 «Тіл арты дауыссыздарының дамуы» деген тармақта дауыссыздарға талдау жасап, оны тұжырымдай келе, тармақты «Демек, алдағы уақытта сөз басындағы қатаң-ұяң оппозициясының даму, қалыптасу жолын қайта қарастырған дұрыс» (36-бет) деген сөйлеммен аяқтайды;

3.1 «Ер және әйелге қатысты туыстық атаулардың жіктелуіндегі дыбыс символикасының рөлі» деген тармақ та былайша аяқталған: «Жалпы, түркі тіліндегі деректер мен эксперимент нәтижелеріне сүйене отыра, прототілде ер мен әйелге қатысты туыстық атаулардың саралануы, қалыптасуы дауыстыларға қатысты болған деп түюге болады. Бұл мәселе әлі де болса терең талдауды қажет етеді» (107-бет).

110-бетте дәйексөз келтіруде жаңсақтық бар: орыс тіліндегі келтірінді сөз тырнақшаға алынбағандықтан, онымен қазақ тіліндегі автор сөзі араласып мәтін түзімге нұқсан келтіріп тұр.

Хасенов Болат Рашидович «Қазақ тілі дыбыстарының архетиптік сипаты» тақырыбындағы диссертациясы үшін 6D020500 – Филология мамандығы бойынша философия докторы (PhD) дәрежесін алуға әбден лайық деп санаймын және Комитетке Хасенов Болат Рашидовичке философия докторы (PhD) дәрежесін беруді ұсынамын.

Ресми рецензент:

Ж.А. Жақыпов,
филология ғылымдарының
докторы, профессор

